

**Izvori
i
Grada**

Tatjana Mićević

TRADICIONALNA ARHITEKTURA U SELIMA NA PODRUČJU OPĆINE RAVNO

Selo je trajno udruženje obitelji i susjeda, ptica i životinja, kuća i trapova i staja, s korijenjem u zemlji predaka, u kojoj svaka generacija stvara gnoj za narednu.

(L. Mumford)

Ovaj rad se, prvenstveno, temelji na rezultatima terenskih istraživanja obavljenih u svrhu izrade projekta obnove sela na području općine Ravno nakon ratnih razaranja. Budući da graditeljsko naslijede naselja na tom području, niti u arhitektonskom niti u etnološkom smislu, do danas nije obrađeno, opservacije na terenu dale su iznenadujuće rezultate. Ta naselja, pogotovo u višim predjelima planinskog okvira Popova polja, sačuvala su gotovo autentičan izraz narodnog graditeljstva koji se očituje u izgledu gotovo svakoga pojedinačnog objekta, ali i u koncepciji cijelog naselja, što u naše vrijeme predstavlja izuzetno bogatstvo i ima veliko kulturno povijesno i etnografsko značenje, osobito s obzirom na činjenicu da su tragovi narodnog graditeljstva na našem području gotovo potpuno iščezli, kao što je i tradicija narodnog graditeljstva u našim selima iščezla tijekom posljednjih decenija.

Porast ekonomске moći seoskog pučanstva, do koje je došlo zbog iseljavanja u gradove i odlaska na privremeni rad u zemlje Zapadne Europe,

te zbog intenziviranja poljoprivredne proizvodnje, utjecao je na izgled seoskih naselja i drugačiji način građenja i oblikovanja seoske kuće. Sela u Hercegovini gotovo potpuno su izgubila svoj originalni izgled, a rijetko gdje susrećemo novu kuću koja bi svojim oblikom, materijalom ili karakterom makar nastojala oponašati tradicionalnu seosku kuću. Međutim, kada je riječ o selima u općini Ravno i o samom središtu općine, nailazimo na potpuno drugačiji slučaj. Stupanj očuvanosti tradicionalnoga narodnog graditeljstva i prvotne koncepcije naselja varira od naselja do naselja, ali se mora primijetiti da je, govoreći globalno, stupanj očuvanosti izuzetno visok. Također treba naglasiti da je veoma prisutno, čak i u novoj gradnji, poštivanje tradicija narodnoga graditeljstva i u obliku i u materijalima. Vrlo rijetko novoizgrađeni objekti u potpunosti odstupaju od tradicije. Naselja na čijoj se arhitekturi temelji ovaj rad su Ravno, Belenići, Kijev Do, Golubinac, Zavala, Češljari i Trebinja, naselja koja su nastala još u srednjem vijeku i koja od tada postoje u kontinuitetu.

Kontinuitet naseljenosti područja pratimo od pretpovijesti, o čemu svjedoče brojne gradine i tumulusi (gomile), zatim ostaci rimske antike, te osobito ranoga i zreloga srednjeg vijeka, koji se očituju kako u očuvanim sepulkralnim spomenicima (nekropole stećaka) i sakralnoj spomeničnoj baštini tako i u povjesnim vrelima. Prema podacima iz 1988. godine, registrirana su 23 pretpovijesna, 3 rimska i 30 srednjovjekovnih lokaliteta. Arhivski podaci, tj. povjesna vrela govore nam znatno više o bogatoj prošlosti toga područja. Međutim, nedovoljna arheološka istraženost onemogućava sagledavanje kulturno-povjesne baštine u cijelosti. To se osobito odnosi na istraženost ljudskih nastambi i naselja.

Kako su oblikovne značajke ovisile o specifičnim geomorfološkim, klimatskim i hidrografskim karakteristikama, tako je i sudbina tih naselja koja se manifestirala i kroz materijalizirane oblikovne pojave ovisila o specifičnim povijesnim, ekonomskim, društvenim i inim okolnostima koje su se pojavljivale u životu svakog naselja kroz stoljeća njihova postojanja.

Oblik i karakter terena, vrsta tla, oblici, vrsta i bogatstvo ili siromaštvo vegetacije, količina i vrsta prirodnih izvora vode, klima i drugi prirodni činitelji utjecali su na nastajanje i oblikovanje naselja. Naselja su se razvijala na padinama planina koje uokviruju depresiju

Popova polja kroz koje protječe ponornica Trebišnjica. U samom polju naseljâ nikada nije bilo zbog stalnih periodičnih plavljenja Trebišnjice. Predjeli na kojima su nastajala naselja tipični su kraški predjeli koji obiluju kamenom krečnjakom sa svim kraškim oblicima i pojavama. Na klimu, bez obzira na relativno veliku nadmorsku visinu viših dijelova planinskog okvira polja, povoljno utječe blizina mora, što je olakšano i postojanjem većih uvala u planinskom vijencu. Svi ti činitelji, slični u cijelom dinarskom pojusu, rezultirali su naseljima prepoznatljivim za dinarski vijenac.

Na određivanje karaktera tih naselja kao tipičnih u dinarskom pojusu utjecale su i zajedničke slavenske tradicije koje su se s generacije na generaciju prenosile u običajima i načinu života, slično kao i u drugim dijelovima toga pojasa. Specifičnosti tih naselja, u odnosu na druga sroдna naselja toga pojasa koja imaju povijesni karakter, razumljivo je da su posljedica specifičnih povijesnih i društvenih posebnosti toga kraja i ekonomskih promjena, do kojih je došlo tijekom dugog perioda njihove egzistencije.

Prema tome, svi spomenuti činitelji utjecali su na današnji izgled tih naselja. Sva se ona međusobno razlikuju po stupnju izvornosti, očuvanosti ambijenta i količini očuvanih autentičnih elemenata arhitekture. Najznačajnija naselja prema kriteriju izvornosti i očuvanosti, kako ambijenta, tj. naselja u cijelosti s obzirom na krajobraz u kojem se nalazi, tako i pojedinačnih primjera arhitektonskog oblikovanja i njegovih elemenata, svakako su Kijev Do i, osobito, Belenići, za koje se može reći da su gotovo potpuno autentični. Najvjerojatnije je na to utjecao njihov položaj visoko u brdima jugoistočnog okvira Popova polja, te su na taj način bili izvjesna komunikacijska blokada utjecajima iz razvijenijih područja.

Karakteristična je osnovna arhitektonska jedinica, uobičajena u tim selima, mikrocjelina stambeno-gospodarskog kompleksa unutar koje se obvezno nalaze stambeni objekti, čatrna i dvorište ili terasa, a pored njih se u tom kompleksu često nalaze i drugi objekti gospodarske namjene: izbe, objekti za čuvanje ljetine, staje, torovi, pojate, guvna...

Autentični primjer stambenog objekta tradicionalne seoske arhitektura je tzv. *stajaća kuća* ili *vatrača*. (slika 1.) Objekt predstavlja najstariji dio stambeno-gospodarskog kompleksa i jezgru oko koje je kompleks nastao. Njegova arhitektura, oblik, organizacija prostora,

Slika 1. Stajaća kuća s kamenim olukom (Ravno)

oprema, upotrijebljeni građevni materijal i konstrukcije najrječitije govore o uvjetima i načinu života pučanstva koje je sebi gradilo takve kuće kada su ta naselja i nastajala, te o veoma sporim promjenama koje su se na tim prostorima događala kako u oblasti seoske stambene arhitekture tako i u načinu života. Ti su objekti, u pravilu, niski, prizemni, malih dimenzija, najjednostavnije pravokutne osnove. Građeni su kamenom, najdostupnijim i najjeftinijim građevnim materijalom. Najstariji primjeri očituju stariji način građenja kamenom, uporabu neobrađenog kamena srednje veličine, čiji su se međuprostori ispunjavali sitnjim komadima. Kasnije se kamen počeo obrađivati, a s porastom ekonomске moći kao vezivni materijal služi krečni malter. Danas je najveći broj stajačih kuća izgrađen upravo na taj način. Danas ih je većina pokrivena crijevom koji je zamjenio pokrov od kamenih ploča, najuobičajeniji i najtipičniji način pokrivanja objekata na tim prostorima, iako je najstariji pokrov, vjerojatno, bio slama. Na debelim kamenim zidovima tih kuća malo je otvora. Obvezna su vrata pravokutnog otvora malih dimenzija, s kamenim dovratnicima i nadvratnikom koji su bolje i pažljivije klesani od

kamenih blokova zida. Prozora nema na svim kućama, a ako postoje, njihovi su otvori pravokutni s kamenim okvirima, iznad kojih se često nalaze okapnice od kamene ploče. Okviri prozora i vrata, kao i tekstura zida, najčešći su primjeri onoga što bi se uvjetno moglo nazvati stilskim odrednicama, a uz njih ne redovito, ali ipak često, na fasadama srećemo elemente kao što su: kamene okapnice, kameni oluci, konzolni istaci na zidovima i sl. Središte stajaće kuće bilo je *ognjište* ili *komin* najčešće nabijeno zemljom i oivičeno uskim kamenim ivičnjacima, ali može biti i popločano kamenom. Uz zidove oko ognjišta nalaze se kameni *kreveti* na kojima se danju sjedilo, a noću spavalo. To su, zapravo, niske kamene podzide, dvadesetak centimetara uzdignute od razine poda, postavljene uz tri zida oko ognjišta, tako da formiraju oblik slova "U". U zidovima interijera stajaće kuće nalaze se *niše* koje služe za ostavljanje predmeta upotrebljivanih u svakodnevnom životu. Od slučaja do slučaja kako varira broj i oblik tih niša. Prostor stajaće kuće može biti pregrađen plotom ili daskom, tako da dolazi do diferenciranja unutarnjeg prostora, do čega je, vjerojatno, došlo s razvojem potreba pučanstva i sa stvaranjem svijesti o potrebi diferenciranih prostora za različite svrhe.

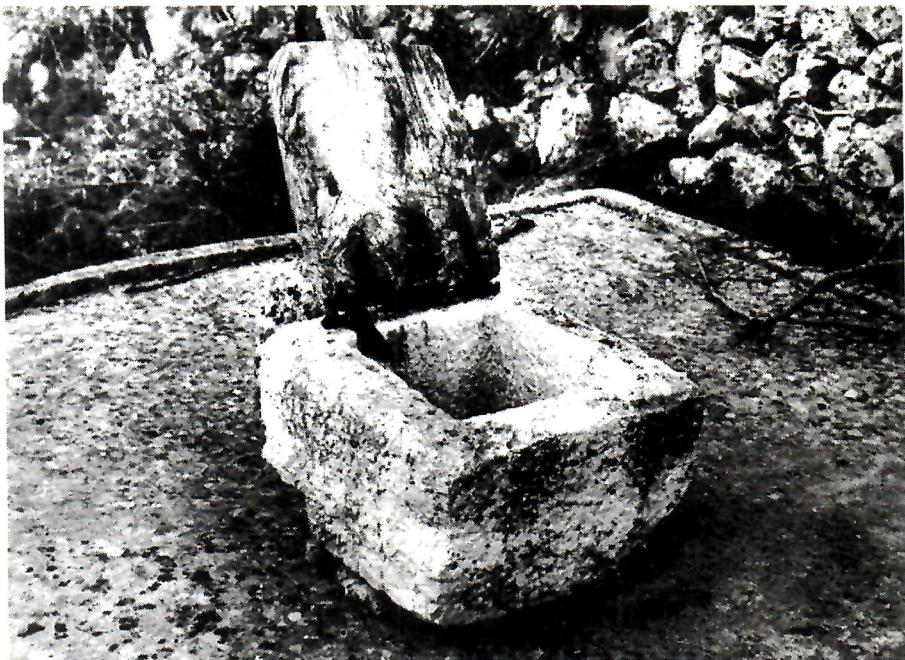
Osim stajaće kuće u stambeno-gospodarskoj cjelini postoji još jedna veća suvremenija kuća za stanovanje i boravak. Takva kuća, nesumnjivo, znatno je mlađa, a održava pojačanu komunikaciju s gradskim centrima u Primorju, osobito jake veze s Dubrovnikom i dubrovačkom gradskom stambenom arhitekturom. Pojava takvih objekata svjedoči o pojačanoj ekonomskoj moći pučanstva tih sela i o rastu njegovih životnih potreba. Sada je za život potrebno više prostora, koji treba biti komforniji. Te su kuće većih dimenzija i imaju kat. Na njima je više otvora, osobito prozora na katu, a svi su većih dimenzija od otvora na stajaćim kućama, te fasade tih objekata oponašaju izgled primorskih gradskih kuća. Ti su objekti građeni bolje obrađenim kamenom, ali posjeduju iste osobine tradicionalnog načina gradnje kao i ostali objekti u tim selima. Značaj je tih objekata izuzetan, kako s aspekta proučavanja razvoja života u selima kada predstavljaju svjedočanstvo pozitivnih promjena i poboljšanih uvjeta življenja, tako i s aspekta postojanja izuzetno jake vezanosti za tradiciju, te svjedoče o potrebi da se, i pored želje za boljim, u najbližoj okolini zadrži tradicionalni oblik stajaće kuće koja sve do

danas nije izgubila svoju funkciju i svoje značenje u okviru stambeno-gospodarskog kompleksa.

Ne postoji pravilo međusobnog položaja između dva stambena objekta u stambeno-gospodarskom kompleksu; oni mogu biti odvojeni jedan od drugog; u tom slučaju postavljeni su jedan drugom paralelno ili okomito, a mogu biti postavljeni i jedan uz drugi, s jednim zajedničkim zidom. Svaki od njih ima svoj karakter i služi funkcijama koje su zadovoljavali i za koje su nastali. Rezultat harmonije u kojoj se nalaze naglašava važnost postojanja svakog od njih.

Budući da je riječ o područjima, koja karakteriziraju duga sušna razdoblja tijekom godine, a da prirodnih izvora žive vode ima malo i da su često dosta udaljeni od kuća, redovito i sigurno opskrbljivanje neophodno potrebnom vodom riješeno je čatrnjama. Čatrnja je obvezni dio svakog stambeno-gospodarskog kompleksa i predstavlja osnovni način opskrbljivanja vodom u tim naseljima. Ozidane su kamenom, pravokutne ili kvadratne osnove, na uobičajeni način. Čatrnja može biti smještena u dvorište ili na terasu, a često i iza kuće. Još uvijek postoji nekoliko starih čatrnja s drvenim poklopcom. (slika 2.)

Prema tome, objekti koji redovito ulaze u sastav stambeno-gospodarske cjeline su stajaća kuća i veći stambeni objekt na kat. Također u svakoj takvoj cjelini nalazi se i čatrnja. Bez obzira u kojem se položaju stambeni objekti u okviru kompleksa nalaze i koji oblik zajednički formiraju, redovito se ispred ili između njih nalazi dvorište ili terasa, najčešće popločani kamenim pločama. To je također element koji je obvezni činitelj svakoga kompleksa. Zbog postojanja prirodnog nagiba terena i razlika u visinama na kojima su građeni pojedini objekti stambeno-gospodarskog kompleksa dvorište može biti riješeno u nekoliko visinski izdiferenciranih razina koje povezuje po nekoliko stepenika. Oblik dvorišta i terase ovisi o međusobnom položaju i odnosu objekata koji ga okružuju, ali i o nagibu terena na kojem se nalaze. Strmiji teren uvjetuje manje, zbijenije dvorišne prostore, dok tereni s manjim nagibom dopuštaju veća, prostranija dvorišta i terase. Cijeli stambeno-gospodarski kompleks redovito je potpuno odvojen od ulice i susjednih cjelina. Granicu kompleksa čine njegove zgrade ili visoki kameni zidovi zidani najčešće u suhozidu. U dvorište ili na terasu stambeno-gospodarskog

Slika 2. Čatrnja (Beleniči)

kompleksa ulazi se kroz ulaz često presveden lukom. Ulazni dio može biti riješen na razne načine. Pokatkad su lučno zasvedeni ulazi samo debljine zida, a katkad zapremaju velik prostor koji je u takvim slučajevima presveden. Na čelu ulaznog luka kadšto se nalazi ugrađena kamena ploča s uklesanim natpisom o vlasniku (slika 3.), a kadšto i o godini kada su vršene neke preinake, jer se godine s natpisa, obično s početka ovoga stoljeća, nikako ne mogu uzeti kao godine izgradnje. Vjerovatnije je da je to riječ o vremenu, kada materijalno moćniji pojedinci i obitelji grade veće objekte pod utjecajem gradske arhitekture, svjesni svoga poboljšanog ekonomskog stanja, a time i značaja u svojoj zajednici.

Od pratećih gospodarskih objekata, koji se mogu naći unutar stambeno-gospodarske cjeline, ali nisu obvezni, karakteristični su za čuvanje ljetine izbe i guvna. *Izbe* su podrumi većih kuća koji su obvezno presvedeni, a često koriste postojeće prirodne stijene za temelje i dio zida. (slika 4.) *Guvna* su kružne, kamenom pločom popločane, površine ograđene niskim zidom koje služe za vršidbu žita. (slika 5.)

Slika 3. *Ulaz u stambeno-gospodarski kompleks, s natpisom* (Beleniči)

Budući da je pučanstvo tih krajeva, osobito ono u višim planinskim dijelovima, bilo uglavnom orijentirano na stočarstvo, dok je obrađivanje zemlje bilo tek sporedna djelatnost, što je uvjetovano karakteristikama tla, važnost koju su imale domaće životinje bila je izuzetno velika. Životinje je trebalo zaštитiti od divljih životinja i osigurati im i spremiti dovoljno hrane da prezime. Zbog toga su objekti za smještaj domaćih životinja (staje, torovi i pojate) bili građeni kvalitetno, na isti način kao i stajaće kuće, kamenom više ili manje obrađenim i vezanim krečnim malterom te pokriveni krovom od istog materijala kojim su bili pokriveni i ostali objekti stambeno-gospodarskog kompleksa.

Slika 4. Izba, unutarnji izgled (Belenići)

Slika 5. Pojata i guvno (Kijev Do)

Staje su zgrade u kojima se čuvala krupna stoka. Relativno su velikih dimenzija. Na gredama krovne konstrukcije izrađivan je tavan od pruća ili dasaka na kojem se čuvalo sijeno za ishranu životinja. *Torovi* su niski pokriveni objekti, građeni kamenom, koji su služili za noćni boravak koza i ovaca. *Pojate* su veći objekti, također građeni kamenom, koji su služili za spremanje sijena i slame. Svi ti objekti, od izuzetnog značenja za život stanovnika tih sela, sastavni su dio stambeno-gospodarske cjeline. Oni mogu, ali ne moraju, što ovisi o veličini kompleksa te o terenu na kojem je izgrađen, biti i prostorno smješteni unutar njega. Ako prostorno čine cjelinu sa stambenim objektima, njihov je položaj takav da je na najlakši način omogućeno i riješeno prolaženje životinja na ispašu i s nje.

Može se zaključiti da se pojedinačni objekti stambeno-gospodarskih cjelina u selima općine Ravno potpuno uklapaju u tipične karakteristike tradicionalne narodne arhitekture dinarskog pojasa. Promatraljući objekte samostalno, izdvojene iz cjeline u kojoj se nalaze, gotovo da ne nalazimo razlike između sličnih objekata u drugim područjima toga pojasa. To se osobito odnosi na stajaće kuće i gospodarske objekte, tipične potleušice, dok drugi, veći stambeni objekti svjedoče o novinama u seoskoj arhitekturi, ali opet i te novine "dolaze" iz tradicionalne arhitekture našega naroda iz Primorja, iz naprednije arhitekture, razvijene pod jakim utjecajem gradskih središta na obali i njihove arhitekture. Svi objekti, bez obzira na namjenu, građeni su na isti način, kamenom više ili manje obrađenim, vezanim uglavnom krečnim malterom, a pokriveni su crijeponom kojim su zamijenjeni tradicionalna kamena ploča ili slama, materijali kojima su objekti prvotno bili pokriveni. Dimenzije pojedinih objekata unutar kompleksa, njihovih dijelova i elemenata prilagođene su čovjeku. Kada je riječ o tradicionalnoj narodnoj arhitekturi, i na primjeru ovih sela možemo zaključiti da je kod seoske arhitekture ovisnost o prirodnim činiteljima i prirodnim uvjetima mnogo jača i neposrednija nego u gradu, što se očituje i u načinu života na selu koji se odražava u arhitekturi, i to najviše zbog najtješnje povezanosti s prirodom. Sve se to odražava u strogoj funkcionalnosti narodnoga graditeljstva koju možemo opaziti na svakom primjeru i u svakom detalju. Svi objekti te arhitekture, i svi njezini detalji, i u eksterijerima i u interijerima, strogo su svrshishodni, uvjetovani funkcijom i konstrukcijom. Ukrášavanja, uljepšavanja i umjetničke kreacije kao njihov rezultat javljaju se

spontano, a posljedica su neprekidne, iskonske ljudske potrebe da oplemene prostor u kojem žive.

U osnovnim arhitektonskim formama graditeljstvo u tim selima ne odstupa od uobičajenih oblika narodne arhitekture dinarskog pojasa. Specifičnosti koje smo našli u obliku stambeno-gospodarskih cjelina, karakterističnih za sva naselja toga područja, rezultat su povijesnih i društvenih okolnosti specifičnih za područje. Način života u patrijarhalnim zajednicama toga dijela Hercegovine materijalizirao se u obliku tih cjelina. Zatvorenost obitelji i njihova jaka međusobna povezanost uvjetovala je zatvaranje prostora za život takve zajednice i odvajanje od sličnih zajednica u selu. Takva odvojenost od ostalog sela možda bi mogla naći i neke korijene u mogućoj "turkizaciji", odnosno prodiranju utjecaja na način života, pa s tim i oblikovanje prostora pod utjecajem duge turske vladavine na tim prostorima. Debeli, visoki ogradni zidovi, potpuna privatnost prostora unutar cjeline i okrenutost svih prostora prema unutra, sve do pojave viših objekata, na prijelazu 19. u 20. stoljeće, svakako bi mogao biti rezultat i turskog utjecaja. Međutim, moramo priznati da je svaki stambeno-gospodarski kompleks u potpunosti, s obzirom na postojeće uvjete, pružao mogućnost zadovoljavanja svih potreba u proizvodno-potrošačkom procesu seoske obiteljske zajednice. Stan, vatra i krevet, voda i hrana - sve se nalazilo u neposrednoj blizini. Ne samo funkcionalno, što je, kako smo rekli, osnovni problem koji je trebalo riješiti, nego i oblikovno stambeno-gospodarski kompleksi predstavljaju izuzetno uspjela rješenja. Oni posjeduju unutarnji sklad u odnosu veličina, volumena i prostora između sebe i sa svojom okolinom, te čine dinamično jedinstvo oblika i u horizontalnom i u vertikalnom nizu.

Iste osobine, s obzirom na dimenzije i metrički sustav, posjeduju i zaseoci, uvjetovani morfolijom terena, prostorno grupirane skupine stambeno-gospodarskih kompleksa, od kojih se selo sastoji. (slika 6.) Načelo po kojem se gradi stambeno-gospodarski kompleks očituje se i u načinu formiranja zaseoka. Stambeno-gospodarski kompleksi unutar zaseoka su zbijeni, zidovi pojedinačnih objekata se dodiruju ili su prislonjeni jedan uz drugi. Zaselak, sačinjen od nekoliko stambeno-gospodarskih cjelina, nastanjuju obitelji koje pripadaju istom rodu. I u toj se činjenici ogleda tradicija patrijarhalnog života, koja se iskazuje u jakoj krvnoj povezanosti pučanstva u selima toga

područja. Do ulaza u dvorišta stambeno-gospodarskih kompleksa vode uske ulice koje su najčešće popločane kamenom ili su riješene s nekoliko stepenika. (slika 7.) Padinu brda ulice mogu sjeći po vertikali i stoga su strme, uske, krivudave i kratke, ili po horizontali su duže, šire i relativno ravne. Teren na kojem je zaselak izgrađen, njegova površina i jačina nagiba uvjetuju izgled zaseoka. To je jedna od osnovnih i najvažnijih karakteristika tih naselja. Vrlo je izražena prilagođenost terenu i poštivanje njegovih karakteristika. Prilagođenost terenu i poštivanje njegovih karakteristika. Prilagođenost okolišu očituje se i u vrsti upotrijebljenih materijala za građenje. Ta jaka povezanost i ovisnost o prirodi, karakteristika je tih sela, ali i svih seoskih naselja od njihova postanka do danas, bez obzira na podrijetlo njegovih žitelja, zemljopisne, vjerske, nacionalne, kulturno-istorijske i druge odrednice. Tu nalazimo univerzalne karakteristike seoskog naselja, koje se oblikovno manifestiraju prvenstveno za određeno podneblje i tradiciju koja je oblikovana upravo u uvjetima koje je podneblje diktiralo, pa tek onda ovisno o društveno-povijesnim specifičnostima toga kraja.

Međutim, i pored izrazite prilagođenosti naselja krajobrazu i okolišu, moramo primijetiti da ta naselja nisu nastala stihijski. Naselja, osobito selo Belenići, te središte općine, Ravno, pokazuju izvjestan stupanj urbanizacije, što znači da se prilikom njihove izgradnje, što se može suditi prema njihovom današnjem izgledu, razmišljalo ne samo o načinu kako izgled naselja prilagoditi okolišu, kako uskladiti umjetne oblike arhitekture s prirodnim zadatostima terena i krajobraza nego i o tome kako naselje formirati da bi zadovoljilo sve postojeće potrebe, koje se očito nisu svodile samo na proizvodno-potrošački proces, karakterističan za seoski način života. Upravo na tom postojanju mješavine *urbanog* i *ruralnog* u prostornoj strukturi naselja temelji se njihova izuzetna ambijentalna vrijednost, koja predstavlja karakterističnu osobinu i izdvaja ih od tipičnih seoskih naselja povijesnog karaktera u dinarskom pojusu. Razlozi koji su doveli do te pojave sigurno se nalaze u mjestu i značenju tih naselja u prošlosti, najvjerojatnije u okviru crkvene organizacije jer je područje općine Ravno u širem području Popova polja jezgra kršćanstva tisućgodišnje trebinjske biskupije. Nesumnjivo je da je to područje u srednjem vijeku živjelo intenzivnim životom, o čemu svjedoče brojni ostaci datirani u predturski period - nekropole

Slika 6. *Ulica* (Kijev Do)

Slika 7. Pogled na *zaselak* (Ravno)

stećaka i ostaci crkava, brojna spominjanja u povijesnim vrelima, od kojih je najstariji spomen Popova u Ljetopisu popa Dukljanina, čija se redakcija datira u sredinu ili drugu polovicu 12. stoljeća, ali se tekst u Ljetopisu s popisom humskih župa bavi događajima iz 10. stoljeća. Budući da su intenzivan život toga područja u srednjem vijeku, povijesna zbivanja, postojanje crkvene organizacije trebinjske biskupije u tom davnom vremenu i svi događaji koji su se zbili donekle uvjetovali i diktirali način formiranja i oblikovanja naselja, sigurno je da materijalni ostaci takvog načina nastajanja naselja koje smo definirali kao *urbanizaciju* danas nesumnjivo predstavljaju dokaz o postojanju tih događanja, te daju smjernice koje ćemo slijediti u nastojanjima da pronađemo objašnjenja i da definiramo te značajne društvene promjene i povijesna zbivanja.

Prošlost, sadašnjost i budućnost neraskidljivo su povezani elementi univerzalnog pojma vrijeme. Prostor je jedan, univerzalan, bez obzira na količinu i vrstu izmjena koje je doživio. Te dvije univerzalne kategorije, prostor i vrijeme, temeljne su kategorije postojanja i mišljenja. Nigdje jasnije već u prostoru nije ostalo zabilježeno protjecanje vremena - sva stoljeća našega razvoja. Tako očitovanu povijest u prostoru iščitavamo kao materijaliziranu duhovnu kategoriju - spomenik kulture. Shodno tome, od razine povijesne svijesti neke zajednice i društva u cjelini ovisi egzistencija i sudbina pojedinih spomenika kulture, ambijenta, naselja, gradova i čitavih regija. Grad, selo, arhitektonski kompleks i pojedinačni spomenik otjelovljene su kategorije vremena u prostoru i nerazdvojna su cjelina prošlosti, sadašnjosti i budućnosti ljudskog djelovanja. Stoga, budućnost kulturnopovijesnog naslijeđa ovisi o shvaćanju i prihvaćanju egzistencije spomenika kao nužnosti u afirmaciji povijesnog kontinuiteta i identiteta zajednice koja ih je baštinila.

Cilj ovoga rada nikako nije bio kompletan i kompleksan prikaz arhitekture naselja na području općine Ravno u sklopu tradicionalne seoske arhitekture dinarskog pojasa. Za takvu sintezu potrebno je još mnogo rada, i na terenu i na literaturi, što nam u ovom trenutku nije moguće. Cilj ovoga rada bio je ukazati na veliko bogatstvo naše narodne baštine i na hitnost pristupanju izučavanja toga etnološkog blaga sa svih potrebnih aspekata. U suprotnom, ono će biti izgubljeno.

Suvremena razmišljanja u oblasti zaštite kulturne baštine osobito naglašavaju potrebu zaštite i očuvanja izvornih ambijentalnih cjelina koje zajedno sa svojim okolišem i krajobrazom čine neraskidljivu cjelinu i predstavljaju vrijednost u afirmaciji nacionalnog identiteta. Opasnost od gubljenja te vrste graditeljskog naslijeđa ne može se svesti samo na razinu gubljenja materijalnih dobara, nego dobiva i viši smisao gubljenja identiteta.

LITERATURA

- M. Milićić: Nepoznata Dalmacija, Zagreb, 1955., str. 7-71.
A. Freudenreich: Narod gradi na ogoljemom krasu, Zagreb - Beograd, 1962., str. 73-107.
A. Mohorovičić: Prilog analizi vrednovanja povjesnih urbanih cjelina i objekata arhitekture u okviru rada na zaštiti spomenika kulture SR Hrvatske, Zagreb, 1978.
Lj. Mihić: Ljubinje sa okolinom, Ljubinje, 1975., str. 723-738.
I. Puljić: Život i okružje, Hutovo, Mostar, 1994., str. 416-429.
T. Gareljić: Povijesni razvoj kuhinje Makarskog primorja, *Makarsko primorje 1*, Makarska, 1990., str. 39-58.
I. Ribarević-Nikolić: Kulturno-povijesno nasljede općine Ravno (radni materijal).
L. Mumford: Grad u historiji, Zagreb, 1968., str. 5 - 30.

Tatjana Mićević

Traditionelle Architektur der Dörfer auf dem Gebiet der Gemeinde Ravno

Zusammenfassung

Diese Arbeit fußt in erster Linie auf Ergebnissen der Feldforschungen, betrieben mit dem Ziel, das Projekt zum Wiederaufbau der kriegszerstörten Dörfer auf dem Gebiet der Gemeinde Ravno vorzubereiten. Da die Baukunsthinterlassenschaft in den Siedlungen auf diesem Gebiet sowohl im architektonischen als auch im ethnologischen Sinne bis heute nicht behandelt wurde, brachten die Beobachtungen im Feld überraschende Ergebnisse. Diese Siedlungen, besonders jene in der hochgelegenen Gebirgslandschaft ums Feld Popovo Polje, behielten einen fast authentischen Ausdruck der Volksbaukunst, der sich im Aussehen fast jedes einzelnen Gebäudes, aber auch in der Konzeption der ganzen Siedlung äußert, was in unserer Zeit einen außerordentlichen Reichtum darstellt und große kulturhistorische und ethnographische Bedeutung hat, besonders hinsichtlich der Tatsache, daß die Spuren der Volksbaukunst in unseren Gegenden fast völlig verschwanden, ebenso wie die Tradition der Volksbaukunst in unseren Dörfern im Laufe vergangener Jahrzehnten.